

Варіанти у складі біблійних фразеологічних одиниць

Однією з властивостей фразеологізмів є породження різноманітних фразеологічних варіантів. У складі ФО простежуємо взаємодію двох протилежних тенденцій: тенденцію до стабільності в семантиці та структурі та протилежну їй – тенденцію до оновлення (морфологічного оформлення, синтаксичної організації). Це й породжує численні фразеологічні варіанти.

Формально ФО можуть зазнавати значних змін, але при цьому загальна семантика їх залишається незмінною. Такі зміни стійких словосполучень, за визначенням Л. Г. Скрипник, називають варіаціями; фразеологізми, що зазнали змін – варіантами, а саме явище змінності – варіантністю [9].

Проблема фразеологічних варіантів неодноразово ставала об'єктом мовознавчих студій. На сучасному етапі розвитку фразеологічної науки питанню варіантності присвячено низку праць [1; 3; 7; 8] та багато ін.

Дослідники наголошують, що варіювання як один із найяскравіших виявів безперервного розвитку мови зумовлює виникнення двох протилежних тенденцій: з одного боку, уніфікацію лексичного складу ФО, з другого – постійні формальні зміни [8: 85].

Сьогодні лінгвісти фразеологічні варіанти вважають загальноприйнятими різновидами існуючих у мові ФО, проте підходи до їх визначення та структурних меж відрізняються. Л. Г. Скрипник розуміє фразеологічні варіанти як утверджені традицією різновиди ФО, що співіснують у мовній системі й мають те саме значення (для образних – внутрішній образ), але різняться між собою одним чи кількома (іноді всіма) компонентами лексичного складу або певними елементами граматичної структури [9: 122].

О. В. Кунін під фразеологічними варіантами розуміє «різновиди фразеологічних одиниць, тотожних одна одній за якістю і кількістю значень, стилістичними і синтаксичними функціями при частковій відмінності в лексичному складі, в словоформах або в порядку компонентів» [6: 7].

Фразеологічні варіанти, на думку В. Д. Ужченка, Д. В. Ужченка, – «це такі лексико-граматичні різновиди фразеологічних одиниць, які за тожності загального значення й збереження образної основи допускають синонімічну заміну компонентів, видозміну їхнього порядкового розташування та граматичних форм» [10: 106].

«Під варіантністю розуміємо «видозміни фразеологічних одиниць, які полягають у можливості взаємозамінності їх компонентів іншими словами чи формами при збереженні семантики всієї одиниці» [4]. В. П. Жуков здійснює розподіл фразеологічних варіантів на окремі групи – фонетичні, морфологічні, видові, конструктивні, словотворчі, лексичні [5: 180–181].

Таким чином, у фразеологічних варіантах план вираження (мовна оболонка) фразеологізму може зазнавати різноманітних змін, однак при цьому загальне значення його не змінюється.

Н. Д. Бабич не є прихильником того, щоб виокремлювати лексичні варіанти, оскільки виникає їх зіставлення з фразеологічними синонімами: «... досить часто в ці два терміни вкладають однаковий зміст» [2: 6]. Фразеологічні синоніми і фразеологічні варіанти – різні явища, які потрібно розмежовувати. Фразеологічні синоніми при спорідненості значення мають відмінну від фразеологічних варіантів внутрішню форму. Крім того, різниця між фразеологічними варіантами і фразеологічними синонімами спостерігається й на семантичному рівні. Так, О. І. Діброва [4] й О. В. Кунін [6] вважають, що фразеологічні варіанти – це абсолютно тотожні за значенням одиниці, а фразеологічні синоніми – це переважно словосполучення, які є близькими, але не повністю тотожними за значеннями.

Явище фразеологічної варіантності відмежовуємо й від явища трансформації, коли відбувається певна модифікація лексичного складу, однак внутрішня форма залишається незмінною. Різні компоненти визначаються різною «фразеозбуджваністю», до того ж варіювання може йти за різними акцентами значення того самого фразеологізму [1: 58].

Так, наприклад, В. М. Білоноженко та І. С. Гнатюк зазначають: «Використовуючи термін трансформація фразеологічних одиниць, багато дослідників має на увазі виключно структурні перетворення... Обмеження поняття трансформації фразеологічних одиниць тільки структурними

змiнами пояснюється ще ототожненням трансформації фразеологічних одиниць з варіацією фразеологічних одиниць. Проте не слід забувати, що трансформація фразеологічних одиниць – це явище оказіональне, що завжди має виразне стилістичне забарвлення, тоді як варіантність фразеологічних одиниць характеризується узуальними властивостями, мета варіантних фразеологічних утворень у більшості випадків визначається важко» [3: 107]. «...Обов'язковою умовою лексичних трансформацій ФО є їх цілеспрямований характер, те, що вони здійснюються з цілком визначеною метою. Відчутність штучності, навмисності лексичних трансформацій дозволяє кваліфікувати їх як оказіональні. Варіації ж лексичного складу ФО мають узуальний характер. Вони виникають як закономірна ланка в процесі мовної еволюції» [3: 119].

Отже, із наведених дефініцій спільним для фразеологічних варіантів є те, що вони є тотожними чи допускають лише часткову заміну компонентів у лексичному складі, а також видозміну граматичних форм та порядку розташування компонентів ФО.

Мовознавці виокремлюють різні типи варіантності.

Л. Г. Скрипник розрізняє такі групи варіантів: лексичні, граматичні (формальні) та найпоширеніші – лексико-граматичні (змішані) варіанти [7: 100–148].

Н. М. Неровня пропонує всі фразеологічні варіанти поділити на:

- 1) компонентні, що виникають внаслідок заміни слів-компонентів або змін у їхньому вираженні;
- 2) структурні, які відрізняються кількістю й порядком компонентів, а також синтаксичними зв'язками між ними;
- 3) комбіновані.

До компонентних дослідниця зараховує фонетичні, акцентологічні, морфологічні й лексичні фразеологічні варіанти; до структурних – позиційні, синтаксичні та квантитативні (еліптовані й розширені) [8: 68–69].

Типологію можливих фразеологічних варіантів запропонували й укладачі «Словника фразеологізмів української мови». У передмові до цієї фразеографічної праці вони виділили: 1) формальні, 2) фонетичні, 3) морфологічні, 4) лексичні фразеологічні варіанти [СФУМ: 6].

Аналіз реєстрів досліджуваних фразеологічних словників свідчать про те, що заголовкові одиниці відрізняються між собою за багатьма

критеріями. Тому маємо підстави говорити про фонетичні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, лексичні та мовні (церковнослов'янські-українські) відповідники досліджуваних БФО.

1. Фонетичні варіанти

Це видозміни ФО, що полягають у заміні однієї фонемі іншою при збереженні семантики. Наприклад: *єрихонська труба* [СУГ: 108] – *єрихонська труба* [КВВУЛМ: 115-116]; *Веніамін* (*Веніамін*, *Беніаміник*) [СБС: 52]; *Іов Праведний* [КВВУЛМ: 118-119] – *Йов Праведний* [СБС: 102]; *Йосип* (*Йосиф*) *Прекрасний* – *Прекрасний* [СБС: 47]; *Іуда* (*Юда*, *Іуда Іскаріот*) [СБС: 213]; *Марта* (*Марфа* і *Марія*) [СБС: 246]; *Суламіф* (*Суламіта*) [СБС: 125]; *як той Хома* [ФСУМ: 191-192] – *як той Фома* [ФПМЛ: 491].

2. Словотвірні варіанти

Це такі компоненти ФО, які відрізняються словотвірними елементами. Наприклад: *Адамове ребро* [ФСУМ у 2-х т.: 18] – *Адамове реберце* [КС: 100]; *Веніамін* (*Беніаміник*) [СБС: 52]; *вогнений стовп* (*вогняний стовп*) [СБС: 62]; *і волосина не впаде з голови* – *і волос не впаде з голови* [СФУМ: 123]; *не доведи* (*не приведи*), *Господи* [СФУМ: 211]; *за сімома печатками* [ФСУМ, с. 131] – *за сімома печатками* [КВВУЛМ: 130]; *за сімома печатками* [ФПМЛ: 323]; *мамон* (*мамона*) [КВВУЛМ: 157]; *манна з неба* [СФСУМ: 305] – *манна з небес* [ФСУМ: 96]; *найменший брат*. *Менший брат* [КВВУЛМ: 177-178]; *не знає ліва рука, що робить праву* (*права*) [СБС: 189-190]; *обітована земля* (*обіцяна земля*) [СБС: 61]; *плач і скрегіт зубів* [СБС: 203] – *плач і скрегіт зубовний* [КВВУЛМ: 220]; *Содом і Гоморра* [СФСУМ: 531] – *Содома і Гоморра* [СФУМ: 676]; *терновий вінок* [КС: 117] – *терновий вінець* [СФСУМ: 362]; *Хома Невірний* (*Невірющий*) [СБС: 175-176] – *Хома невірчий* [ФСУМ: 191-192].

3. Морфологічні варіанти

Тип фразеологічних варіантів, компоненти якого відрізняються:

а) частиномовною належністю: *козел відпущення* [СФУМ: 303] – *козел офірний* [КВВУЛМ: 131-132]; *Валтасарів бенкет*, *жити Валтасаром* [СБС: 137]; *Іскаріотський Іуда* [ФСУМ у 2-х т.: 251] – *Іуда Іскаріот* [СБС: 213]; *Лоно Авраамове*, *на лоні Авраама* [СБС: 250]; *манна з неба* [10: 305] – *манна небесна* [КС: 112]; *плач і скрегіт зубів* [СБС: 203] – *плач і скрегіт зубовний* [КВВУЛМ: 220] та ін.;

б) категорією виду (доконаний / недоконаний): *Бог милував / помилував* [СФУМ: 34]; *Богу / Богові душу віддати / віддавати* [ФСУМ у 2-х т.: 59]; *брати гріх на душу* [ФПМЛ: 97] – *положити гріх на душу* [СФУМ: 538]; *випити / випивати (пити) гірку (повну) чащу до краю (до дна)* [СФУМ: 79]; *входити в плоть і в кров* [СФУМ: 142] – *ввійти в плоть і в кров* [ФСУМ у 2-х т.: 80]; *доводити (довести) до гріха* [СФУМ: 211]; *закопати талант у землю* [ФПМЛ: 491] – *закопувати талант у землю* [СФСУМ: 551]; *умивати руки* [СУ: 57] – *умити руки* [ФПМЛ: 384]; *іти до раю – піти до раю* [ФСУМ: 149]; *переповнювати / переповнити чащу терпіння* [СФУМ: 497]; *перекувати мечі на орала – перековувати мечі на орала* [ФСУМ: 98]; *одним миром мазані* [ФПМЛ: 244] – *одним миром помазані* [СФУМ: 363]; *чаша терпіння переповнилась* [КС: 122] – *чаша терпіння переповнювалась* [СФУМ: 762];

в) дієслівними формами: *будувати на піску* [ФСУМ у 2-х т.: 72] – *будуватися на піску* [СФУМ: 47]; *каменя на камені не лишилось* [ФПМЛ: 185] – *каменя на камені не лишити* [КВВУЛМ: 125];

г) формами прикметників: *святая (свята, святе) святих* [СФУМ: 637];

д) категорією числа: *смертний гріх. Сім смертних гріхів* [КВВУЛМ: 259]; *труба архангела, архангельські труби, сім архангельських труб* [СБС: 282].

4. Синтаксичні варіанти

Такі ФО, компоненти яких відрізняються синтаксичною організацією. Наприклад: *за Адама. За часів Адама* [КВВУЛМ: 96] – *від Адама* [ФСУМ у 2-х т.: 100]; *Каїн* [КС: 106] – *Каїн і Авель* [КВВУЛМ: 123]; *від альфи до омеги* [ФСУМ: 7] – *альфа і омега* [СФСУМ: 31]; *як зіницю ока* [ФСУМ: 57] – *берегти як зіницю ока* [ФСУМ у 2-х т.: 271]; *будуватися на піску* [СФУМ: 47] – *будувати дім на піску* [ФСУМ у 2-х т.: 72]; *Валаамова ослиця* [КВВУЛМ: 34] – *Валаамова ослиця заговорила* [СБС: 76-77]; *на Божій дорозі* [ФСУМ: 45] – *ступати на Божу дорогу* [КВВУЛМ: 124]; *воскресіння, воскресіння з мертвих* [СБС: 233]; *краще живий собака, ніж мертвий лев (живому собаці краще, ніж мертвому левові)* [СБС: 121]; *лікарю, вилікуй самого себе* [КВВУЛМ: 147] – *лікарю, зцілися сам* [СБС: 245]; *мамон. Служити мамоні* [КВВУЛМ: 157]; *Мойсей* [КВВУЛМ: 171] – *вигнаний Мойсей* [СФСУМ: 320]; *на Божій*

дорозі [ФПМЛ: 123] – *стояти на Божій дорозі* [СФУМ: 695]; *полова, що її розвіює вітер. Порох, розвіяний вітром* [КВВУЛМ: 225]; *Предтеча* [КВВУЛМ: 230] – *Іван Предтеча* [СБС: 162]; *хлябі небесні* [СБС: 32] – *розверзлися хлябі небесні* [КВВУЛМ: 243]; *Соломон мудрий, мудрий як Соломон* [СБС: 97-98]; *скрижалі. Записати на скрижалях* [КВВУЛМ: 256]; *слава Богу* [ФПМЛ: 420] – *слава тобі, Господи* [ФСУМ: 36]; *служити Богові й мамоні* [СБС: 191] – *служити мамоні* [КС: 17]; *Соломон мудрий – мудрий як Соломон* [СБС: 96].

5. Лексичні варіанти

Тип фразеологізмів, що відрізняються лексичними компонентами. Наприклад: *рани і скорпіони* [КВВУЛМ: 239] – *бичі і скорпіони* [СБС: 99]; *агнець Божий, Боже ягня (Божа віця)* [СБС: 259]; *Божа овечка* [КВВУЛМ: 10]; *брат піднявся на брата – брат повстав на брата – брат пішов на брата* [КС: 107]; *Не дай, Боже (Бог, Господи, Мати Божа)* [СФУМ: 186]; *єгипетський полон* [СФСУМ: 208] / *єгипетська неволя* [СФСУМ: 208] / *єгипетська кара* [ФСУМ у 2-х т.: 184] / *єгипетська робота* [КС: 110]; *заблудла (заблукана) віця* [СБС: 201-202]; *закопати талант (скарб) у землю* [КВВУЛМ: 98]; *Ієрихонська труба* [ФСУМ у 2-х т.: 184] – *Ієрихонські мури* [КВВУЛМ: 115-116] – *Ієрихонські стіни* [СБС: 83]; *іти на хрест* [СУІ: 158] – *іти на Голгофу* [КС: 117]; *лізти (перти, пертися) на рожен* [СФУМ: 346]; *стояти на Божій дорозі* [СФУМ: 695] – *ступати на Божу дорогу* [ФПМЛ: 123]; *нема пророка в своїй країні* [КВВУЛМ: 187] – *нема пророка у вітчизні своїй* [СБС: 245]; *нести свій (важкий,тяжкий) хрест* – [СФУМ: 433]; *полова, що її розвіює вітер (порох, розвіяний вітром)* [СБС: 109]; *продати за миску сочевиці. Продати за сочевичну юшку* [КВВУЛМ: 232-233]; *служити двом панам, служити Богові і мамоні, служити Мамоні* [СБС: 191]; *співати Лазаря* [ФСУМ: 87] – *заводити Лазаря* [СУІ: 114]; *хай буде світло! (хай станеться світло!)* [СБС: 13].

6. Мовні варіанти (церковнослов'янський – український)

Тип фразеологічних варіантів, що відрізняються мовною належністю компонентів (старослов'янськи / українськи): *золотий телець* [ФСУМ: 183] – *золоте теля* [КВВУЛМ: 113]; *глас вопіючого в пустині* [СУІ: 77] – *голос волаючого в пустелі* [КВВУЛМ: 66-67]; *алжуиці і жаждущі* – *голодні і спрагли* [СБС: 186]; *змій-спокусник (змій-іскуситель)* [СБС: 21];

камо грядеш? [КВВУЛМ: 125] – *куди ідеш?* [СБС: 174]; *на свій образ і подобу (по образу і подобию своєму)* [СБС: 15]; *не мине його чаша сія – не мине його чаша ця* [КС: 123]; *не од світу цього (не от міра сего)* [СБС: 221]; *отряси прах от ног своїх* [КВВУЛМ: 194-195] – *обтрусити порох з ніг своїх* [СБС: 196-197]; *тьма кромішня* [КВВУЛМ: 280] – *темрява зовнішня* [СБС: 203]; *знамення часу* [КВВУЛМ: 110] – *ознака часу* [СБС: 200].

Лексикографування БФО засвідчує, що варіантність ФО виявляється у модифікаціях їх компонентного складу та синтаксичної структури, а також у додаванні компонентів. Н. М. Неровня зауважує, що введення нових слів часом зумовлює появу додаткових відтінків у значенні ФО, сприяє зміні її емоційно-експресивних параметрів: «фразеологічні варіанти, зберігаючи те саме значення, нерідко відрізняються ступенем експресивності, завдяки чому увиразнюється ставлення мовця до предмета розмови» [8: 108]. Так, наприклад: *лізти на рожен – перти на рожен; Божя віця – Божя овечка* та ін.

Отже, лексикографування явища варіантності у складі БФО доводить, що фразеологія утворює систему, тобто сукупність взаємопов'язаних упорядкованих елементів, які перебувають між собою у семантичній та структурній єдності. На думку А. М. Мелерович та В. М. Мокієнка, «широке вивчення фразеологічної варіантності й синонімії, а також всебічне дослідження стилістичного вживання ФО в художній літературі та публіцистиці переконливо продемонстрували динамічний характер фразеології, її відкритість до різноманітних структурно-семантичних змін» [ФВРР: 3]. Виявлені варіанти фразеологізмів біблійного походження дають підстави стверджувати, що завдяки гнучкості своєї семантики фразеологізми мають здатність модифікуватися, залежно від потреб комунікації та прагматичної мети.

Джерела

- КВВУЛМ** – Коваль А. П., Коптілов В. В. Крилаті вислови в українській літературній мові. – Київ: Вища школа, 1975. – 335 с.
- КС** – Коваль А. П. Крилате слово. – Київ: Радянська школа, 1983. – 222 с.

- ФВРР** – Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи: **словарь** / [2-е издание] / Алина Михайловна Мелерович, Валерий Михайлович Мокиенко. – М. : Русские словари: Астрель, 2005. – 853 с.
- СФУМ** – Словник фразеологізмів української мови. – К.: Наукова думка, 2008. – 1104 с.
- СБС** – Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові А. П. Коваль. – К., 2001. – 312 с.
- СУІ** – Удовиченко Г. М. Словник українських ідіом. – Київ: Радянський письменник, 1968. – 462 с.
- ФСУМ**
у 2-х т. – Удовиченко Г. М. Фразеологічний словник української мови: в 2-х томах. – К.: Вид-во АН України, 1984. – Т.1. – 304 с.; Т.2. – 384 с.
- ФСУМ** – Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник української мови. – Київ: Освіта, 1998. – 224 с.
- ФПМЛ** – Фразеологія перекладів Миколи Лукаша: Словник-довідник / Уклали О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. – К.: Довіра, 2002. – 735 с.
- СФСУМ** – Ярещенко А. П. Сучасний фразеологічний словник української мови. – Харків: ТОРСІНГ ПЛЮС, 2014. – 640 с.

Література

1. Авксентьев Л. Г. Индивидуально-авторські видозміни у сфері фразеології / Л. Г. Авксентьев, В. Д. Ужченко // Українське мовознавство. – 1979. – Вип. 7. – С. 55-63
2. Бабич Н. Д. Фразеологія української мови: [навч. посібник у 2-х частинах] / Н. Д. Бабич. – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1972. – Ч. 2. – 91 с.
3. Білоноженко В. М. Функціонування та лексикографічна розробка українських фразеологізмів / В. М. Білоноженко., І. С. Гнатюк – К.: Наукова думка, 1989. – 156 с.
4. Диброва Е. И. Вариантность фразеологических едениц в современном русаком языке / Е. И. Диброва. – Ростов: Изд-во Ростов. ун-та, 1979. – 192 с.

5. Жуков В. П. Русская фразеология: учеб. пособие / В. П. Жуков, А. В. Жуков. – М.: Высшая школа, 2006. – 408 с.
6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – М.: Высшая школа, 1996. – 386 с.
7. Неровня Н. М. Фразеологізм, його синоніми і варіанти // Культура слова / Н. М. Неровня. – К.: Наукова думка, 1985. – Вип. 28. – С. 45-47.
8. Неровня Н. Н. Вариантность и синонимия в украинской фразеологии : дис. ...канд. филол. наук : 10.02.02 «Языки народов СССР (украинский язык)» Надежда Никитична Неровня. – К., 1990. – 160 с.
9. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник – К.: Наукова думка, 1973. – 280 с.
10. Ужченко В. Д. Фразеологія сучасної української мови [Текст]: Посіб. для студ. філол. фак. вищ. навч. закл. / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ: Альма-матер, 2005. – 400 с.

Mariia VERGALYUK

Variants within biblical phraseological units

In the proposed article we aim to distinguish phraseological variants of Bibleisms in lexicographic works of the Ukrainian language. Achievement of the set goal involves solving the following tasks: 1) to determine the place of the phenomenon of the variability of biblical phraseological units (hereinafter – BPU) among other systemic phenomena of the Ukrainian language; 2) to find out the essence and general features of the variant phraseological units (hereinafter - PU) of biblical origin; 3) to distinguish types of variants of the BPU in phraseological dictionaries of the Ukrainian language.

Key words: bibleism, biblical phraseological unit, biblical phraseologism, variability, phraseologism of biblical origin, phraseological variant, phraseological unit.